

Savjest, šta je to?

Marko P. Đurić

Srbija

Rezime

Autor u svome članku govori o savjesti iz različitih perspektiva, a zatim samu savjest uzima kao jedan od sigurnih i pravih čovjekovih puteva Bogu. Po njemu, čovjek, ukoliko bude držao do svoje prave savjesti, izići će iz svoje sadašnje moralne krize kojom je duboko pogođen, kako na individualnom tako isto i na društvenom planu.

Ključne riječi: savjest, Bog, Kur'an, Novi zavjet, Luter, Hristos, Duh sveti, Muhamed, a. s., crkva, Toma Akvinski, Ibn Sina, autoritet, moral, subjektivizam, objektivizam, zakon, kriza, islam, hrišćanstvo, drugi Vatik. koncil, kajanje i individualizam

Uvod

MNOGI SU IZAZOVI s kojima se crkva kao ljudsko društvo i hrišćanin u njoj sreću u današnjem društvu. Mnogo je toga u njemu obezvrijeđeno i poljuljano pa je samo zato ono najvažnije i stavljeno na "staklene noge" da živi i traje. Pri tome je sigurno da je današnje društvo upalo u duboku krizu morala i smisla. Stoga se sada glavni odgovor tiče sljedećeg pitanja: kako se iz krize morala izvući? S tim u vezi postoji samo jedan i nijedan drugi način. Ukoliko se budemo savjesno i odgovorno ponašali, jedan nam se izlazak samo

pod tim uvjetom nudi. Međusobnom savješću i odgovornošću samo smo i zaštićeni od međusobne nesavjesnosti i neodgovornosti, a time i od raznih oblika kriza. Ali, da bismo došli u takvo stanje, moramo prvo biti bezuvjetno poslušni prema sopstvenoj savjesti. Bezuvjetna poslušnost otuda će i danas prvo poraditi na dolasku najčovječnijih stvari u našu sredinu, a to nam je i najpotrebnije.

Individualizam je najprepoznatljiviji znak današnjeg vremena. Njegovo univerzalno prisustvo zahvatilo je sve aspekte današnjeg života pa je sve pod njegovim nadzorom i kontrolom. Danas ga ne otkrivamo samo u moralnoj teologiji crkve već i šire. Umjesto moralnog objektivizma danas se sve više srećemo s moralnim subjektivizmom koji savjest uzima kao vrhovnu normu čovjekova ponašanja. Pozivanje na savjest postao je manir današnjeg čovjeka koji drži do moralnih vrednosti i pravednog društvenog poretka. Istovremeno, u crkvi znamo za diskusije u odnosu savjesti i zakona, nje i autoriteta¹. Ali, sve to ne datira od jučer, pa sve to ima svoje duboke teološke i historijske korijene. No, kad je u pitanju Crkva, prvo se sjećamo reformacije koja je isticala “neposrednost pojedinca pred Bogom”.² “Proces individualizacije s njom je ubrzan”,³ a zatim se sjetimo Lutera sa skupštine u Wormsu. Ne pozivajući ni na kakav autoritet, on je savjest učinio vrhovnim autoritetom. Davši sopstvenoj savjesti veoma važne kompetencije, Luter je, pozivajući se na ličnu savjest, maksimalno zaoštrio odnose sa Rimskom kurijom i papom. “Ići protiv savjesti nije ni pouzdano ni ispravno. Tako mi Bog pomogao. Amin.” veli Luter na skupštini u Wormsu.⁴

Istovremeno, Luter u jednoj drugoj prilici jasno veli: “Vi sami morate u svojoj savjesti osjećati samog Krista. Morate iskusiti da je to Božija Riječ, makar to cio svijet osporavao”⁵. Pošto po Luteru čovjek u svojoj savjesti mora prvo osjetiti Krista kao Božiju Riječ, sada od moralne kakvoće naše savjesti, odnosno od jačine njena osjećaja koji se sigurno neće javiti bez intervencije Svetog duha u našem životu, zavisit će sva

¹ Zbornik, XII, B. S. XLII (1977. god.), br. 2–3, Bogoslovni fakultet, Zagreb, str. 147–345.

² Anđelko Domazet: “Crkva – nositeljica tradicije u postmodernoj”, Zbornik radova: *Aktuelnost predaje*, S. B. Makarska, 2003. god., str. 123.

³ Isto, str. 123.

⁴ Oven Čedvik: *Historija reformacije*, Dobra Vest, Novi Sad, 1986. god., str. 41.

⁵ Donald G. Bloesch: *Osnove evanđeoske teologije*, I. knjiga, Dobra Vest, Novi Sad, 1989. god., str. 199.

zrelost i sav kvalitet naše vjere. Na prožimanje i isprepletanost vjerskog i moralnog života svakako da u teologiji XX st. niko toliko nije snažno ukazao do jedan Harnak, rekavši tada sljedeće: “Moral i religija povezani su kroz Isusa. Religija je duša morala, a moral je tijelo religije”.⁶

Učinivši savjest jedinim autoritetom na skupštini u Wormsu i ponašajući se u skladu s njenom procjenom, Luter je produbio jaz neslaganja između sebe, odnosno svoje vjerske zajednice i Rimske kurije, čime se jedan raskol nije mogao više izbjeći. Pozivanje na savjest sad se pokazalo skroz disfunkcionalno, pa je ponašanje po njoj prvo počelo štetiti dotadašnjem zajedništvu i jedinstvu Crkve. S obzirom na naš svakodnevni utisak sa naših pravoslavni liturgija, odnosno bogoslužjenja u kojima je prvo narušena ravnoteža između liturgijske i neliturgijske dimenzije, u korist one liturgijske, odnosno ritualne u kojoj je naglasak na estetskom i vizuelnom doživljaju na pravoslavnom Istoku, svjesni smo sve važnosti spoljašnjeg iskustva. Pravoslavni formalizam i njemu dodati teološki intelektualizam u kojem je sav značaj bio na jednom znanju, odnosno na dogmi i doktrini, ostaju trajno obilježje pravoslavne prepoznatljivosti i današnjoj postmoderni. Međutim, s Luterom mnogo toga dobilo je jedan drugi značaj i drugu dimenziju, a na prvome mjestu jeste savjest. Hristos i Duh Sveti prvenstveno u njoj prebivaju, pa mjerilo naše predanosti Hristu po njoj se cijeni i vrednuje. Stoga, gdje je autentična savjest, tu je i Isus kao Hristos. Njega smo kao Božije Riječi tu svjesni. Donijevši na svom posljednjem saboru svoju konstrukciju “Gaudum et spes” Katolička crkva s njom je donijela i jedno novo vrednovanje savjesti. Pošto je muslimanov svakodnevni život pokriven “morem” šerijatskih odredaba, ajetskih propisa, musliman se u svome moralnom životu pokazao daleko zavisnijim od Šerijata nego od savjesti. Islam je otuda daleko više držao do značaja moralnog objektivizma nego do značaja moralnog subjektivizma. Međutim, tamo gdje se musliman nije mogao pozvati na Šerijat, on je se uvijek pozivao na svoju savjest koja prvo nije smjela doći u sukob s osnovnim duhom Kur’ana i Muhamedovim, a. s., životom.

⁶ *Kršćanstvo i religije*, Zbornik, KS, Zagreb, 2000. god., str. 95.

Savješću i kajanjem do jednoga Boga, Zakonodavca i vrhovnog Sudije

Ako je Martinu Luteru njegova savjest samo bila sredstvo da se ubrzaju neki procesi između njega i Rima, kardinalu J. N. Njumentu (Newmanu), ona je bila put ka Bogu. Polazeći od nje, on je izveo onaj čuveni deontološki dokaz o postojanju Božijem. Ali, dok se neki dokaz o Njegovu postojanju iz moralne svijesti, odnosno savjesti, odbacuju “drugi se smatraju najuvjerljivijim” – ako ne s obzirom na logičnu snagu, ono sigurno defakto veli pater I. Kozelj u svojoj knjizi o savjetima na čovjekovu putu ka Bogu⁷. U “pokretima savjesti”, piše Maks Šeler (Max Scheller), u njenim opomenama, savjetima i osudama duhovno oko vjere oduvijek je hvatalo obrise jednog nevidjivog sudije. Ovi pokreti pokazuju se kao prirodni govor bez riječi, kojom Bog s dušom razgovara” veli na kraju M. Šeler,⁸ koji nam je iza sebe ostavio “izvanredno bogato... filozofsko djelo” (V. Štegmiller). Ali, u vezi s pak samim pitanjem s kojim Bogom naša duša razgovara u “pokretima naše savjesti” odgovor bi bio sljedeći: ne s Bogom, Stvoriteljem, već s Bogom, Vrhovnim Sudijom. U vezi s onim čuvenim Akvinčevim pitanjem “Utrum Deus sit – Da li ima Boga”, a u kontekstu pitanja o savjesti, sjetio sam se dviju stvari: prvo jedne rečenice, a zatim nekih pitanja njemačkog filozofa M. Šelera, koji veli: “Samo kajanje moglo bi upozoriti na opstojnost Božiju”.⁹ “Pred kime se otpužujem; pred kime priznajem svoju krivicu i zaduženje; ko mi oduzima krivicu i oprašta dug...; odakle ta sila koja nas preporuča”,¹⁰ pita se Šeler. Razmišljajući o svome odgovoru na navedeno pitanje iz Jungove perspektive uvijek se rado sjetim jedne njegove rečenice. “U čovjeku je oduvijek nešto što osjeća i doživljava kao jače nego što je on sam i to naziva božanskim ili demonskim. Bog je ono jače u njemu.”¹¹ Sila koja nas preporuča otuda ne dolazi od nas, našeg razuma i volje, nego od samog Boga; nama hrišćanima dolazi od samog Svetog Duha. Ni apostol Pavle nije daleko od navedene tvrdnje kad veli: “Jer, ne činim

⁷ Ivan Kozelj: *Savjest put prema Bogu*, F. T. I., D. I., Zagreb, 1988. god., str. 22.

⁸ Isto, str. 34.

⁹ Isto, str. 35.

¹⁰ Isto, str. 35.

¹¹ Carl Gustav Jung: *O religiji i kršćanstvu*, Župski ured, Đakovački Selci, 1990. god., str. 11.

dobro koje želim, nego koje ne želim, to činim. A kad činim što ne želim, to već ne činim više ja, ne grijeh (Rim: 7, 20) odnosno demon, kako bi rekao Jung “koji obitava u meni” (Rimljanima: 7, 20). To se čini ne samo savješću i kajanjem nego i silom koja nas preporuča, a koja nam dolazi od Njega. Polazeći ovdje od Pavlove tipologije savesti (1. Timoteju: 1, 5) samo je dobra, ne i svaka savjest naš put prema Bogu kao najvažnijoj istini. U Pavlovoj “dobroj” savjesti, i “nelicemjernoj”, kreativnoj vjeri samo smo svjesni onog unutarnjeg, duhovnog kretanja prema Bogu. Međutim, takvog kretanja nismo samo svjesni s Luterom, već sjećajući se nekih crkvenih otaca (sv. Grgura iz Nise, njegov komentar “Pjesme nad pjesmama”), apostola Pavla, a prije njih nekih neoplatonista. Manje-više kroz takva stanja prolaziše i mistici naših vjera kojih bijaše i među hrišćanima i među muslimanima.

Naša (hrišćanska) savjest kao naš put prema Hristu

Pošto Luter jasno veli, “Vi morate u svojoj savjesti osjećati Hrista, makar to cio svijet osporavao, morate iskusiti da je to Božija Riječ.”¹² Nama je naša savjest i sva garancija da ćemo njome do Njega, Hrista. Po hrišćanskoj mjeri vjerovati i biti svjestan sad ništa drugo i ne znači do znati za Hrista da je Božija Riječ. Pri svemu tome jedno razumijevanje ne igra nikakvu ulogu; dok je isto itekako igralo veliku ulogu kod svih srednjovjekovnih i kasnijih skolastičara. Protestansko vjerovanje u Boga otuda je u nečemu sva suprotnost onom katoličkom, odnosno skolastičkom vjerovanju u Boga. Vjerovanje u Boga kao u jednu metafizičku istinu (Rim: 1, 19–20) uvijek je bilo strano protestantskom mentalitetu. Tako je od Lutera pa sve do Karla Barta. Savjest otuda nema samo psihološku i teološku, nego i spoznajnu vrijednost za hrišćanstvo. Ona je njegov glas u čovjeku. Ali, da bi hrišćanin u svojoj savjesti “osjetio Hrista kao Božiju Riječ”, to toliko ne zavisi od Njega koliko od samog Hrista, ovdje od samog Svetog Duha. Stoga, dok nas Duh Sveti ne zahvati, Hristos za nas i neće za našu savjest biti Božija Riječ.

Samo kajanje moglo bi nas upozoriti na Njega

Premda Spinozina racionalna etika¹³ kajanje ne uzima za vrlinu,

¹² Donald G. Bloesch: *Osnove evanđeoske teologije*, I. str. 199.

¹³ Baruh de Spinoza: *Etika*, Kultura, Beograd, 1959. god., str. 211.

saglasni smo sa Spinozom oko sljedećih tvrdnji. U stanju kajanja čovjek se pokazuje zavisnim, bijednim i nemoćnim bićem. Njegova zavisnost od Boga u njemu se maksimalno pokazuje, pa u vezi s njim M. Šeler veli: “Samo kajanje moglo bi nas upozoriti na opstojnost Božiju”.¹⁴ Ali, kako se kajanjem pred Njim, ne i pred nekim drugim, naša savjest rasterećuje od osjećanja krivice, kajanje je najbliže stanju naše bogobožnosti. Bogobožazan, ne i drugi čovjek, kaje se pred Njim, koga najčešće doživljava na onaj Buberov način: “Time bih htio reći da ne boravim u širokoj visoravni jednog sistema koji bi obuhvaćao niz sigurnih postavki o Apsolutnom, nego da stojim na jednoj uskoj klisuri među ponorima gdje nema nikakve sigurnosti izrecivih spoznaja, već vlada izvjesnost u susretu s Onim koji ostaje skriven”.¹⁵ Svakako da se snaga naše savjesti ne očituje samo u osjećanju naše odgovornosti, već i u osjećanju naše krivice zbog koje se kajemo. Kada u njoj ne oskudijevamo, prvo u njoj ne možemo biti slijepi izvršitelji svojih i tuđih želja. Međutim, što savjest jednog Raskoljnikova nije čista, on se prijavljuje na robiju i tamo okajava svoje delo. Stoga, kad ona progovori, radujemo se zbog učinjenog dobra i kajemo se zbog učinjenog zla nekome. Pošto često njen govor i njene zahtjeve ne možemo sebi objasniti, pozivajući se na racionalne razloge i argument, sad imamo jasan odgovor na ono Sartrovo filozofsko pitanje koje glasi: “Ko je gospodar savjesti – Bog ili čovjek, Jupiter ili Orest”? Svakako da je Bog, ne čovjek.

Neka Akvinčeva razmišljanja ne protive se ni muslimanovim razmišljanjima o savjesti

Razmišljajući o tome kakav bi status imala savjest u islamskom moralnom bogoslovlju i muslimanovu moralnom životu, s tim u vezi sjetio sam se jedne Akvinčeve tvrdnje. Misleći na savjest, Toma Akvinski veli “da je savjest tek izuzetno ‘per accidens’ norma moralnog djelovanja, kao u slučaju krivo formirane savjesti.”¹⁶ Budući da je islam bitno “religija zakona”, a što ga sada prvo udaljuje od novozavjetnog hrišćanstva, moralni objektivizam, a ne moralni subjektivizam ostaje

¹⁴ Ivan Kozelj: *Savjest put prema Bogu*, str. 35.

¹⁵ Rudolf Brajčić: *Opravljanje čistog uma*, F. T. I. “D. I.” Zagreb, 1988. god., str. 175.

¹⁶ Dr. Marijan Valković: “Savjest u moralnoj teologiji”, B. S. XLVII (1977. god.), broj 2–3, Zagreb, str. 187.

bitna karakteristika islamskog pogleda na moral. Islam se otuda i “definira kao životni put koji se podudara s arhaično shvaćenim zakonom, Šerijatom. Pretvoreno u praksu, takvo shvatanje islama znači život koji je zapleten u veliku mrežu propisa, zapovjedi, zabrana, preporuka i načina mišljenja.”¹⁷ Savjet je otuda u islamu kao i kod sv. Tome Akvinskog, tek izuzetno “per accidens norma muslimanova moralnog djelovanja.”¹⁸

Musliman otuda na prvome mjestu ne može bez Šerijata, a zatim ni bez savjesti u određenim i specifičnim situacijama. Kako se muslimanova moralna obaveza prvenstveno temelji na božanskim zapovjestima i zabranama, to je teologija o savjesti sve do danas, i zbog toga, ostala nedovoljno razrađena. Musliman za svoje “treba ili ne treba”, smijem ili ne smijem, prvenstveno zna po Šerijatu, ne i po svojoj savjesti. Polazeći ovdje od jednog ajeta u Kur’anu u kojem se veli “Oni koji se Allaha boje, čim ih sablazan šejtanska dotakne, sjete se i odmah dođu k sebi” (Al-Araf: 201) u islamu se savjet svodi na samu refleksnu svijest, a zatim je ista uvijek u paru s muslimanskom bogobožnošću. Inače, dok hrišćanin za svoje “smijem ili ne smijem” zna zahvaljujući svom životu “s Duhom i po Duhu”, musliman za njega zna polazeći od svetog zakona, Šerijata. Hrišćaninu samo život “s Duhom i po Duhu” daje snagu da živi različito od drugih u ljubavi (Rim: 5, 5), miru i radosti.

S njihovom pojavom bile su uzdrmane mnoge savjesti

Ne samo s pojavom hrišćanstva već i s kasnijom pojavom islama bile su uzdrmane mnoge savjesti. Donoseći svijetu jedan novi moral i jednu drugačiju savjest, islam i hrišćanstvo tako su i počeli svoju moralnu misiju. U moralnom uzdizanju svojih pristalica Muhammed je vidio glavnu zadaću svoje misije: “Zakon je odgovarao gorkim nužnostima novoga zajedničkog državnog života koji je nastajao u pustinji. Rođenje islama uslijedilo je u Medini opominjanjem, uzdrmanjem savjesti, jačanjem vjere i oblikovanjem svijesti o odgovornosti čitamo na jednom mjestu”.¹⁹ Ali, ne samo Muhammed, a. s., već i sam Isus, vidio je u moralnom uzdizanju svojih pristalica zadatak svoje misije. Pri tome je sve to bilo

¹⁷ *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, priredio: Adel Th. Khouru, Prometej, Zagreb, 2005. god., str. 535.

¹⁸ Dr. Marijan Valković: *Savjest u moralnoj teologiji*, str. 187.

¹⁹ *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, str. 535.

stavljeno u funkciju izgradnje Carstva Božijeg. Musliman i hrišćanin svjesni su i sve važnosti savjesti za svoj moralni život. Pošto ih ona na prvome mjestu očovječuje, njena značaja oni su isto toliko svjesni na individualnom i na kolektivnom, društvenom planu. Stoga svoju vjernost svojoj savjesti mogu braniti, pozivajući se na razne argumente. Međutim, samo vjernost onoj pravoj savjesti koja ne zna za zabludu odvest će ih traženju i nalaženju istine. Kako se naše moralno rasuđivanje tiče nje, mi bez nje ne možemo zrelo i moralno rasuđivati. Međutim, vjernikovo od nevjernikova moralnog rasuđivanja bitno se razlikuje. Što hrišćanin i musliman svojim moralnim rasuđivanjem, svojom savješću, žele upoznati volju Božiju, njihovo se moralno rasuđivanje sad razlikuje od onog nevjernikova. "Ne upodobljavajte se ovom svijetu... da biste mogli razabrati šta je volja Božija, šta je dobro i ugodno", veli apostol Pavle. (Rim: 12, 2).

Svakako da se hrišćanin i musliman po svojoj dobroj savjesti, koje nema bez one kreativne, nelicemjerne vjere, razlikuje od drugih čija savjest prvo nije u paru s vjerom. S obzirom na svoju normativnu spoznaju, misiju i poslanje, Crkva je danas i jedino pozvana da oblikuje hrišćansku savjest. Musliman s tim u vezi zna za sav značaj svoje muslimanske zajednice. Međutim, samo će onaj umet, odnosno onaj autoritet, oblikovati muslimansku moralnu svijest, odnosno savjest, kada drži do osnovnog duha Kur'ana i poslanikovih hadisa. Stoga se i u jednom i u drugom slučaju savjest ne može oblikovati po mjeri naših vjera bez sjećanja na odgovarajuće autoritete. Zato je uvijek aktuelno pitanje za obje vjerske zajednice u kakvom odnosu stoji hrišćaninova i muslimanova savjest u odnosu na ono što oba vjerska društva drže za autoritet. Smije li se ona njima zamariti? Može li voljom autoriteta biti ugrožena sloboda naše savjesti? Međutim, što savjest na oba mjesta nije autonomna, njena sloboda otuda je sužena i relativna. Po našoj savjesti znamo od čega smo slobodni i za šta smo slobodni. Ali, kako naša vjerska savjest nije autonomna savjest, to se ona uvijek nalazi u specifičnom odnosu na ono što u oba društva držimo za autoritet. Inače, nasuprot evropskom društvu, koje je već s Kantom težilo oblikovanju samostalnog morala, muslimansko društvo prvo nije znalo za tako nešto. Što se težnja ka moralnoj autonomiji, a time i moralu bez religija, pokazalo prvo utopijom a zatim najvećom tragedijom po evropskog čoveka, danas jeste što znamo za maksimalnu desakralizaciju savjesti znamo i za jednu stvarnost zbog koje smo ponajmanje sretni i zadovoljni.

O savjesti iz različitih perspektiva

Možemo uvijek o njoj govoriti iz različitih perspektiva, ne samo iz filozofske, već i iz teološke, moralne, psihološke i drugih perspektiva. Velimo za nju da je dobra i zrela savjest kad su njene procjene i sudovi prvo u saglasnosti s voljom Božijom. Pošto i ortodokсни musliman slično misli, i za njega je pitanje o savjesti psihološko, teološko, a zatim i moralno pitanje. Po njemu je također dobra savjest prvenstveno ona čiji je sud usaglašen s voljom Allahovom. Stoicizam, a u kontekstu pitanja o savjesti, značajan je po tome što nam je ostavio “prvu psihologiju i filozofiju savjesti”:²⁰ što je tragao za njom antički Sokrat i pitanje o njoj sveo na razmišljanje o onom unutrašnjem, tajanstvenom, božanskom glasu u čoveku (daimon).²¹ Poistovećujući je sa osobom²² Sveti oci govorili su o savjesti kao Božijem glasu u čoveku (Augustin). Sve do Drugog vatikanskog koncila, a sve zahvaljujući utjecaju skolastičke moralne teologije, u Katoličkoj crkvi naglasak je bio na zakonu, a ne i na savjesti. Ali s njim, a sve pod utjecajem novih strujanja u Crkvi, imamo novu situaciju pa s tim u vezi i čitamo: “Skolastika je u fokus stavljala zakon – saborska teologija stavljala je savjest; skolastika je prvenstveno raspravljala o sudu savjesti, saborska teologija o cjelokupnom biću savjesti; u skolastici je sud savjesti zaključak silogizma logičke istine – u saborskoj teologiji sud savjesti pogađa čitavu osobu; u skolastici je unutrašnja savjest ‘sytheresis’ kao neki ‘arsenal’ moralnih načela u čovjeku – u saborskoj je unutrašnja savjest ‘srce čovjeka’, sržna struktura čovjeka, ‘ili napose čitav čovjek’, čitamo na jednom mjestu”.²³ Međutim, što danas o savjesti možemo govoriti iz različitih perspektiva sasvim je razumljivo s obzirom na današnji historijski i kulturni kontekst u kojem hrišćanin i crkva žive. Mentalitet današnjeg vremena koji je snažno prožet duhom individualizma, a koji je ponajmanje bio stvar našeg biranja, učinio je savjest prvorazrednim moralnim pitanjem. Pošto danas često čujemo da je nešto stvar moje savjesti, pa odlučiću po njoj, danas smo prvenstveno među hrišćanima svjesni jednog njena

²⁰ Dr. Marijan Valković: *Savjest u moralnoj teologiji*, str. 183.

²¹ Isto, str. 183.

²² Isto, str. 185.

²³ Dr. Ivan Fuček: “Savjest u nauci Drugog Vatikanskog sabora”, *BS*, 2–3, Zagreb, 1977. god., Zbornik XII, str. 210.

novog vrednovanja. Pri tome, sve to toliko ne odnosi se na Istočnu, koliko na Zapadnu (Rimsku) crkvu. Na našem hrišćanskom Istoku crkveni autoritet još uvijek zamjenjuje savjest, pa se on još uvijek za sve pita. Međutim, naš nekritični odnos prema autoritetu često se plaćao veoma skupom cijenom. Što je autoritet, ovdje razne crkvene strukture, odlučivao, stoljećima znamo za stanje “status quo” u našim odnosima sa zapadnim hrišćanima i muslimanima. Nekritički robujući raznim autoritetima, naš pravoslavni tradicionalizam getoizirao je crkvenu instituciju. Premda nas pozivanje na sopstvenu savjest može katkada preopteretiti, a time i učiniti odgovornijim, što crkvene strukture ne nude prave odgovore i rješenja za mnoge naše situacije, pokazuje se da prije trebamo “robovati” svojoj vjerskoj savjesti, nego institucijama i autoritetima, jer ćemo samo tako izbjeći zamjeranje Hristu.

Misleći na onu pravu savjest kojoj hrišćanin samo i treba “robovati” i čijoj procjeni samo treba vjerovati, kardinal Newman veli: “Ako u nekom posebnom slučaju savjest treba smatrati svetim i vrhovnim savjetnikom, njezin sud... valja biti plod dubokog razmišljanja, molitve i ozbiljnog napora da bi bio istinit odraz problema.”²⁴ Pošto se današnji pravoslavni hrišćanin sreće s mnogim posebnim “slučajevima”, kada on sam treba odlučiti pitajući svoju savjest, pozivanje na savjest – prije je skopčano s teškoćama nego s lagodnostima. Dok smo pozivanjem na autoritet oslobođeni od odgovornosti, pozivajući se na savjest samo smo “ubrziali” njen dolazak u naš moralni život. Sveti oci Istočne i Zapadne crkve također govore o savjesti, ali na različite načine. Dok Istočni oci ostaju vjerni biblijskoj tradiciji, povezujući savjest s pojmovima kao što su duh (“Pneuma i vjera”) (Pistis), dotle Zapadni oci više naginju tome da savjest prvenstveno posmatraju u moralnom pogledu.²⁵ Valja reći da Oci uvijek govore o dvama vidovima savjesti. Ne govore samo o funkcionalnoj već i o onoj aktuelnoj savjesti. Po njima je savjest trajna čovjekova sposobnost kojom je jasno povučena crta između dobrog i lošeg ponašanja, a zatim je ona ono čovjekovo “aktuelno djelovanje u sklopu mnogih faktora”²⁶ (znanje, volja, temperament).

²⁴ Dr. Marin Srakić: “Savjest i autoritet u Crkvi”, *BS*, Zagreb, XLVII (1977.) br. 2–3, str. 246.

²⁵ Dr. Marijan Valković: *Savjest u moralnoj teologiji*, str. 185–186.

²⁶ Isto, str. 185.

O savjesti iz perspektive dviju totalitarnih ideologija

U svojoj historijskoj varijanti komunizam se s nacionalsocijalizmom pokazao najnesavjesnijom, a time i najnečovječnijom ideologijom XX st. S tim u vezi sjetimo se boljševizma, staljinizma, titoizma, u kojima je decenijama bio “visoko” moralno vrednovan čovjek čije bi se ponašanje prvo osudilo sa stanovišta racionalnog i vjerskog morala. Misleći na totalitarna društva, Gluksman je pisao o “barbarstvu s ljudskim likom”. Razmišljajući o tome zašto se komunizam u svojim različitim historijskim varijantama pokazao najnesavjesnijom, a time i najnečovječnijom ideologijom, odgovor je samo jedan. Učinivši čovjeka jedne partije “mjerom za sve” komunistički ideolozi morali su duboko “ispod zemlje” zakopati važnost svih moralnih pitanja. Pošto je u njima sve vrijedilo, sve bilo poštovano, i sve imalo svoj smisao samo u odnosu na političke ciljeve partije koja je na vlasti, pitanje o savjesti kao vrhovnoj normi čovjekova moralnog ponašanja prvo zato nije imalo svog smisla. Pitanje o savjesti bilo je zamijenjeno pitanjem o političkoj cjelishodnosti. S tim u vezi sjetimo se govora Trockoga na Kongresu Boljševističke partije, koji je bio održan 1925. god. Na njemu Trocki jasno veli da je “partija u krajnjoj liniji uvijek upravu”, ne i neko drugi. Pošto po Marxu, ali ne i samo po njemu, komunisti ne propovijedaju nikakav moral, to za sva komunistička društva i razne marksiste savjest nije bila nikakva važna kategorija. Međutim, ako su komunistička društva mogla bez nje, ista se u povijesti nisu mogla održati bez autoriteta. Istovremeno, ako su mogla bez savjesti, ista nisu mogla bez partijske svijesti čiji je jedini nosilac bila partija na vlasti koja je jedino navodno posjedovala svu spoznaju istine. Međutim, legitimnost onakve vlasti kakvu pamtimo iz vremena komunističkih diktatura nije se svakako mogao zasnivati na istini, već samo na njenoj suprotnosti koja ništa drugo i ne bijaše do sama laž. Ali, u vezi sa samim pitanjem zašto komunističko društvo nije moglo duže ostati u ljudskoj historiji, odgovor je sljedeći: prije svoje ekonomske i političke propasti ona su bila moralno mrtva, ne i živa. Zatim, držeći za autoritete ljude sumnjivog i problematičnog morala, i vežući se za njih na nekritičan način, ona su time već sebi zarana potpisala smrtnu presudu.

Vjerujući u “nepogrešivost” svojih autoriteta (vođe, partije), znamo za masovne mitinge na kojima su najmonstruoznijim likovima pjevane himne. Pošto se na njima, i daleko od njih, najčešće mogao čuti slogan

“pojedinci mogu pogriješiti ali partija nikada”, tada individualnoj savjesti kao normi čovjekova normalnog ponašanja bijaše zauvijek odzvonilo. Umjesto priče o zločinima koji su počinili komunisti, boreći se za ciljeve partije, na partijskim sastancima najčešće su se čule diskusije o političkim greškama. Međutim, kad je riječ o autoritetu, uvijek moramo praviti razliku između Crkve i države, religije i ideologije. U prvom slučaju autoritet se svodi na čovjeka, u drugom slučaju na Boga. Dok iza prvog autoriteta stoji sama Božija milost, pa se isti može samo objašnjavati teološkim pojmovima i kategorijama, u drugom slučaju toga prvog nema. Međutim, kada ljude s ulice i pojedince sumnjivog morala i problematične prošlosti počnemo držati za autoritete, tada smo najčešće posijali klicu našoj budućoj političkoj propasti. Pošto se u totalitarnim društvima, a sve zbog krize savjesti, političko načelo nije ticalo pravednosti već isključivo interesa u svojoj “Božijoj državi”, Augustin veli da nas društva bez pravednosti podsjećaju na razbojničke bande. Ali, kako pravednost ništa drugo i ne znači do uvijek dati svakome svoje, toga davanja svakako da neće biti bez savjesti, pa od naše individualne savjesti ima korist i sama država i društvo. Nije sada ništa neobično što su ideolozi raznih totalitarnih ideologija u savjesnom i odgovornom ponašanju svojih građana vidjeli svog najvećeg neprijatelja. Pošto se savjestan i odgovoran čovjek ne može staviti u službu mračnih političkih ciljeva i učiniti sredstvom za njihovo postignuće, mnogima je bio ideal i cilj da stvore tip nesavjesnog čovjeka s kojim će prvo lahko manipulirati. Hitler je upravo zato htio čovjeka prvo osloboditi od savjesti, kao što su Marx i Lenjin oslobađali čovjeka od religije i morala. S tim u vezi sve je to činjeno pomoću raznih mehanizama. Odgovarajući na jedno Rauschingovo pitanje, drugi čovjek Trećeg rajha (Gering) reče: “Ja nemam savjesti, moja se savjest zove Adolf Hitler”.²⁷ Davne 1934. god. predsjednik Senata Dancig Herman Rausching vodio je razgovor s Hitlerom, kojih se danas sjećamo pod naslovom *Razgovori sa Hitlerom*.²⁸ Pošto je bio upitan od Rauschinga Firer odgovori: “Ja oslobađam čovjeka od prisile duha koji je postao vlastitom svrhom, od prljavog i ponizujućeg mučenja samoga sebe, od jedne utvare koja se zove savjest i moral”, a zatim dodade: “i Stari i Novi zavjet isti je jevrejski

²⁷ Joseph Ratzinger: “Savjest u vremenu”, Svesci, *KS*, Zagreb, br. 25–26/1975. god., str. 42.

²⁸ Isto, str. 42.

švindl. Činite šta vam je volja, ali ne dajte se uhvatiti. Sinajske ploče izgubile su vrijednost”, veli Firer, a zatim dodaje: “Savjest je jevrejska izmišljotina. To je osakaćenje čovjeka. Mi se nalazimo nakraj stoljeća razuma. Ne pouzdajmo se u savjest nego u instinkte. Ja prosuđujem sve s monumentalnom nepristrasnošću i ledenom dušom”, veli Hitler na kraju svog razgovora sa Rauschingom. Pošto je sebe, zahvaljujući đavolu i svojoj slobodi, oslobodio od savjesti, mirne je duše, odnosno savjesti, poslao u smrt milione duša. Kako Kant u svojoj *Kritici praktičnog uma* (str. 57) veli da je moralni zakon čovjeku dat kao fakat čistog uma koji smo a priori svjesni, ovako formulirano pitanje o savjesti nije više bilo pitanje za teologe i crkvu. Evropsko prosvetiteljstvo svojom filozofskom refleksijom otuda je prvo poradilo na desakralizaciji savjesti. Pripisujući čovjeku a ne Bogu ono najvažnije, ono je prvo poradilo na relativizaciji morala i krizi savjesti u kojoj je vjerujući čovek uvijek otkrivao glas Božiji: “Vi ste savjest naroda.”

Pošto je u identitet hrišćanina prvo upisana vjera u Isusa kao Hrista, i u identitet muslimana vjera u Muhammeda, a. s., kao Božijeg poslanika – to su obojica prvo zato savjesni i odgovorni pojedinci. Međutim, svoju bezuvjetnu poslušnost svojoj savjesti oni ne brane samo pozivajući se na teološke, već i na one moralne i racionalne razloge. Razmišljanje o savjesti odvelo me je ovdje sjećanju na jedan davni susret. Sretnuvši se s papom Pavlom VI, predsjednik Senegala Leopold Senhor tom prilikom reče mu: “Vi ste savjest naroda.” Petrov nasljednik i Rimski prvosvećenik (Kanon 330, 332) koji ima vlast nad općom crkvom... ujedno je i savjest naroda, a Crkva ne samo nosilac spasenja, već i čuvar moralnih vrijednosti. Gotovo sve pape prošloga stoljeća i početka ovoga opravdavali su taj naziv. Maksimalno preispitujući svoju savjest pred Bogom, papa Benedikt XVI odrekao se vlasti rimskog biskupa, a time i papske vlasti. Ne sklapajući nikakve paktove i saveze ni s ljevicom ni s desnicom, pape XX i XXI st. izvršavali su zadatke Petrove službe kako treba i kako valja. Ali, samo su, zbog svoje hrišćanske, ne i one desakralizirane savjesti, mogli istu izvršavati “ne samo riječju i djelom, već molitvom i patnjom”. Manje-više svima nama katkada je nedostajalo razmišljanje o nama samima. Neki sve to nazvaše “ispitom savjesti” a neki “ispitom svijesti”. Među onima koji taj vid razmišljanja nazvaše “ispitom savjesti” ne bijaše niko drugi do sam sveti Ignacije Lojolski. U svojim *Duhovnim vježbama*

on “ispitu savjesti” koji sadrži pet tačaka²⁹ posvećuje maksimalnu pažnju. Pošto se u drugoj tački veli “moli za milost da upoznaš grijeha i da ih odstraniš”,³⁰ pitanje o savjesti transformira se u pitanje o molitvi. Ispit savjesti otuda se ne odnosi samo na to da “tražimo račun od sama sebe”,³¹ nego se isti tiče i naše molitve kojom do Boga tražimo milost da upoznamo svoje grijeha, a zatim da ih odstranimo. Dok je, npr., njemački psihijatar Alber Goeres 1956 god. u navedenom ispitu vidio način “da nađemo Boga u svim stvarima”,³² dotle je Krupelman izgovorio sljedeću rečenicu: “Pronalazim da je ispit savjesti još bitniji radi razlikovanja duhova”.³³ Mислеći na savjest, Pio XII u svojoj radio-poruci preko Radio Vatikana reče: “Savjest je najskrivenija jezgra i svetište čovjeka gdje je on sam s Bogom, čija savjest odzvanja u njegovoj nutрини”.³⁴

Pitanje o slobodi savjesti kao veoma važno današnje pitanje

Ne toliko pitanje o savjesti koliko pitanje o slobodi savjesti okupira svijest današnjeg čovjeka. Ali, pitanje o savjesti, kako su ga neki znali i umjeli formulirati i o njemu diskutirati izazivalo je negativnu reakciju od strane Rima. S tim u vezi valja se sjetiti reakcije pape Grgura XVI, koji u svojoj enciklici *Mirari vos* (1832. god) doktrinu o savjesti kvalificira kao “neozbiljnu brbljariju”.³⁵ Međutim, kasnije pape – Lav XIII, Pio XI i Pio XII imaju u vezi s pitanjima o savjesti pozitivan stav. Svoj stav o savjesti Martin Luter gradio je na pozadini Pavlove teologije. Stoga, sada Luter slobodu savjesti i razumijeva kao čovjekovu slobodu od zakona i dobrih djela pa s tim u vezi na jednom mjestu čitamo: “Luter opetovano poziva na slobodu savjesti te je u prvom dijelu vidi biblijsko-pavlovski u slobodi od Zakona, od ljudskih propisa i od dobrih dela. Sloboda savjesti znači poslušnost u vjeri samo prema Bogu”.³⁶

²⁹ Ignacio de Looyola: *Načela jezuitizma*, Mladost, 1987. god. Bgd. str. 63.

³⁰ Isto, str. 63.

³¹ Isto, str. 63.

³² *Suvremena katolička enciklopedija*, S. Dalmacija, Split, 2005. god., str. 133.

³³ Isto, str. 133.

³⁴ Dr. Ivan Fuček: *Savjest u nauci Drugog Vatikanskog sabora*, str. 207.

³⁵ Alojzij Šuštar: *Sloboda savjesti*, D. K. Apostolata, Zagreb, 1982. god., str. 22.

³⁶ Isto, str. 23.

Savjest kao naša vjernost našoj moralnoj dužnosti

Duh i karakter današnjeg vremena u kojem se ukazuje na sav značaj savjesti za čovjekov moralni život niko toliko nije snažno osjetio do jedna protestantkinja kad je pisala: "Ono što je svijetu najpotrebnije", piše g. Vajt "jesu ljudi...; ljudi čija je savjest vjerna dužnosti kao magnetna igla svome polju".³⁷ Pozivajući se na nju i ponašajući se u skladu s njezinim zahtjevima današnji čovjek samo i dolazi do svoje moralne zrelosti kojom će se samo i izlječiti od mnogih "bolesti" današnjeg vremena. Međusobnom savjesnošću on će samo i biti zaštićen od međusobne nesavjesnosti kojom je prvo pogođena pravda i opće dobro. Moralni subjektivizam samo je zbog nje ušao u moralnu svijest današnjeg čovjeka i u njoj nalazi svoj oslonac i svoje glavno uporište. Međutim, da ne bismo zbog prenaglašavanja značaja savjesti za naš moralni život pali u moralni solipcizam, moramo se uvijek kao hrišćani sjetiti onog Isusova poziva da ga slijedimo.³⁸ Pošto Markov Isus od svojih jasno traži da ga slijede (Mk 1: 16–20), naše slijedenje otuda se prvo odnosi na izgradnju kraljevstva Božijeg. U našem svakodnevnom životu otuda će prednost pripadati onome što Isus od nas traži da činimo. Pri tome je jasno da u hrišćaninovu životu prednost uvijek ima ljubav, ne i savjest. Istovremeno, u muslimanovu životu prednost pripada međusobnom muslimanovu "natjecanju u dobru", ne i ličnoj savjesti. Pročitamo li bilo koje Isusovo evanđelje, uvjerit ćemo se u sljedeće. Sve što Isus od nas traži usredsređeno je na vrijednost čovjeka. Pošto sve služi čovjeku, a on služi Bogu, pa Markov Isus veli: "Subota je ustanovljena radi čovjeka, a ne čovjek radi subote" (Mk 2: 27). Međutim, i ono što Poslanik od muslimana traži također je usredsređeno na vrijednost čovjeka, pa je vjerovanje u Boga prvo humanizam. Međusobne veze između muslimana otuda su utvrđene bratstvom pa s tim u vezi Poslanik kaže: "Niko od vas neće istinski vjerovati dok ne bude želio svome bratu ono što želi samome sebi". Ali, ono što Duh uči u Crkvi, isto nas uči i po našoj Savjesti koju On svojom snagom obnavlja i iznutra regenerira dajući joj time uvijek šansu da preživi svoju krizu. Pitanje o savjesti otuda je za hrišćanina prvo pneumatološko, a zatim moralno, i drugo pitanje. Nakon što je više

³⁷ Marko Đurić: "Nad tajnom zločina", *Blagovest*, 1–2/92, Nadbiskupski Ordinarijat, Beograd, str. 3.

³⁸ Marciano Vidal: *Kršćanska etika*, K. F. U. P. T. Đakovo, 2001. god., str. 14.

puta “preispitao svoju savjest pred Bogom” nasljednik sv. Petra papa Benedikt XVI odrekao se službe Rimskog biskupa (*Glas Koncila*, broj 7/17, veljača 2013. god.). Pozivanje na sopstvenu savjest koje je počelo s Luterom na skupštini u Wormsu ovih se dana apsolviralo s papom Benediktom XVI, koji se slijedeći svoju savjest, odrekao papske funkcije i službe. Rečenica američkog predsjednika Georga Washingtona (Džordža Vašingtona) osvjetljava svu važnost savjesti za čovjekov moralni život: “Bori se da zadržiš u samome sebi onu malu iskru središnjeg ognja koja se zove savjest”.³⁹ Vjerujućem čovjeku uvijek je jasno kako će zadržati u sebi “tu malu iskru središnjeg ognja” koju naziva savješću. Više vjere u Boga a svega drugog manje najbolji je put da se ona zadrži u nama i tu ostane kao “mala iskra središnjeg ognja”. Oduvijek je postojao samo jedan kriterij po kojem se dobra savjest razlikovala od one loše i grijehom “okaljene” savjesti. Vjernost moralnoj dužnosti jednu savjest samo i čini da bude dobra savjest, a nevjerstvo je čini da bude loša savjest. Ukoliko je naša savjest vjerna moralnoj dužnosti kao što je “magnetna igla vjerna svome polju” tada je sigurno riječ o onoj dobroj i kreativnoj savjesti čijoj moralnoj procjeni moramo vjerovati.

Različiti odgovori uvijek će našoj savjesti davati punu važnost

Pošto u vezi s njom (savjesti) znamo za različite odgovore, misleći na nju možemo postavljati različita pitanja. Razmišljajući o njoj iz teološke perspektive, savjest je naš put ka Bogu, pa se s tim u vezi sjetimo kardinala Newmana (Njumena), Maxa Schellera (Maksa Šelera), p. Ivana Kozelja, časnog Kur’ana (*Fusilat*: 53) i drugih mjesta. Misleći o njoj iz moralne perspektive, savjest je norma našeg moralnog ponašanja pa se s tim u vezi sjetimo sv. Tome Akvinskog i drugih malih i velikih imena iz moralne teologije i filozofije. Kako je ona naša “duševna dispozicija pomoću koje jasno razlikujemo dobro od zla”, ona je svakome data, ne od našeg razuma, već od Njega, Boga. Misleći o njoj iz perspektive nekih ateističkih ideologa, savjest prvo ne bi bila pitanje za onoga ko pitanje o koristi stavlja iznad pitanja o pravednosti.

Živeći danas između prošlosti i budućnosti u jednoj sadašnjosti koju mnogi nazivaju postmodernim dobom, mi kao hrišćani i Crkva uvijek zbog nje trebamo imati spreman odgovor na sljedeće pitanje:

³⁹ Dr. Ivan Fučak: *Savjest u nauci Drugog Vatikanskog sabora*, str. 211.

pomoću kojih ćemo metoda i mehanizama aktualizirati vrijednosti Hristova govora na gori kako bi se pred Bogom i poviješću legitimizirali kao odgovorni i savjesni vjernici? Svakako da će to prvo poći za rukom jednoj novoj evangelizaciji, pa dok s njom to ne uspijemo, od nje ne smijemo dizati ruke. Budući da je čovjeku samo u stanju njegova vjerovanja moguće da “brda i gore premješta” danas nam prvo zbog našeg savjesnog i odgovornog ponašanja trebaju živjeti i kreativne vjere, a sve drugo manje. Kako kao vjernici uvijek nemamo spremne odgovore i rješenja za mnoge naše situacije pa – često ne znamo šta nam valja, a šta ne valja činiti u datom trenutku – zbog toga smo često upućeni na sebe i svoju savjest. Upravo zato što se često pozivamo na nju, naša odgovornost izuzetno je velika. S obzirom na njenu moralnu procjenu i njen vrijednosni sud, savjest je za nas tada i najvažniji autoritet. Priznajući joj tada njenu punu legitimnost u našem moralnom životu, savjest je tada za nas posljednja i konačna norma koja prvo ne smije doći u sukob s riječju Božijom. Međutim, nećemo svakoj savjesti u našem moralnom životu davati takvu važnost i legitimnost u našem moralnom životu. Davaćemo sve to onoj savjesti koja nas odgaja za našu hrišćansku moralnu zrelost. Naša vjerujuća savjest danas je izložena raznim pritiscima koji joj dolaze s raznih strana a najprije od samog mentaliteta i duha današnjeg vremena. Zbog svega toga, danas se na svakom koraku i srećemo s moralnom neosjetljivošću koja u mnogim situacijama prelazi u stanje moralne tuposti. Moralnu neosjetljivost, egoizam i našu nesposobnost da pravom brigom odgovorimo na tuđe potrebe, svakodnevno srećemo i u samu Crkvenom društvu, a što govori da s našom življenom vjerom nije nešto uredi. Materijalistički individualizam i moralni relativizam danas su prvi neprijatelji naše vjerske savjesti. Što se na početku zbog sebičnih razloga i interesa nije htjelo znati za nju (savjest), kasnije se pozivanjem na nju osuđivalo zlo i zločinac, ali je tada već bilo kasno. Međutim, kad govorimo o savjesti tada najčešće mislimo na onu dobru, Pavlovu savjest (1. Timoteju 1, 5) zbog koje su apostoli, a kasnija Crkva najčešće trpjeli, ako su bili na tragu Svetog duha.

Zbog nje ne možemo bez njega, apostola Pavla

Bilo da razmišljamo o ljubavi (1. Korin. 13: 1–13) ili o savjesti, uvijek se sjetimo apostola Pavla. Polazeći od njegove teologije savjesti,

imamo odgovor na veoma važno pitanje: kako ćemo danas oblikovati svoju savjest? Odgovor na navedeno pitanje od ključne je važnosti za hrišćanina i Crkvu. Ukoliko sami sebe budemo ispitivali (1. Korin. 11: 28) i u tom ispitivanju tražili volju Božiju (Rim. 12: 2), sigurno je da ćemo na pravi način oblikovati svoju hrišćansku savjest, nasuprot, npr., našoj volji koju najčešće otkrivamo u našim ambivalentnim situacijama, pošto Božiju volju prvo u njima ne otkrivamo. Volja Božija otuda se prvenstveno tiče dobra, a u vezi s našim vječnim spasenjem. Ali, što je volja Božija u vezi s čovjekom krajnje jasna, Bog od svojih traži da se prvo “neupodobljavaju ovom svijetu” (Rim. 11: 12). Hrišćanin je otuda zbog svoga “neupodobljenja” ovdje osuđen na trpljenje, pa prvo zato njegova savjest ovdje trpi. Pošto nas samo naša savjest veže za izvršenje naše moralne obaveze, njen značaj prvenstveno u tome prepoznajemo, ali ne samo u tome. Premda nam je Bog objavio svoj Zakon, on nas je time i obavezao da damo pravi odgovor na sljedeće pitanje: kako ćemo ga ovdje primjenjivati? Pošto kvalitet njegove primjene u našim svakodnevnim odnosima zavisi od same naše savjesti, od njene zrelosti i zavisit će sam kvalitet našeg moralnog življenja. Dajući odgovor na pitanje šta je savjest, sad se srećemo s ovakom njenom definicijom: “Šta je savjest ako ne svijest o odgovornosti za cjelinu stvorenja pored onim ko ih je stvorio”.⁴⁰ Kako se danas na svakom koraku srećemo s veoma malim brojem njenih živih predstavnika, savjest je u krizi. Mnogi problemi nam otuda prvo dolaze. Razmišljajući o njoj kao našem “nezavisnom unutrašnjem svjedoku koji ispituje i ocenjuje naše ponašanje”⁴¹ samo ona savjest koja je prosvijetljena Svetim Duhom neće nas u svojoj procjeni obmanuti. Tako bi bilo po apostolu Pavlu. No, kad je u pitanju ispit savjesti svakako da ne možemo zaobići svetog Vasilija Velikog, koji na jednome mjestu veli: “Na koncu dana, nakon završetka svih fizičkih i duhovnih djela, pristoji se da svako u svojem srcu prije počinka ispita svoju savjest” (*Sermones ascetici*, PG 31, 881). Ali, što na jednome mjestu čitamo da savjest ima granicu: ljubav,⁴² “pred njom se priginju čak i prava savjesti”.⁴³

⁴⁰ J. Ratzinger: *Savjest u vremenu*, str. 43.

⁴¹ *Novozavetni komentari*, F. F. Bruce: “Tumačenje Pavlove poslanice Rimljanima”, Dobra Vest, Novi Sad, 1983. god., str. 76.

⁴² Marciano Vidal: *Kršćanska etika*, str. 103.

⁴³ Isto, str. 103–104.

Zaključak

Subjektivno gledajući, mnogo je puteva koji nas vode Bogu, a savjest je samo jedan od njih. Pored onih pet Tominih puteva, s našom savješću sada znamo za šesti put, a time i za deontološki dokaz o postojanju Božijem.⁴⁴ U svome djelu *Pokazatelj (Ištrat)* Ibn Sina veli: “Sagledaj kako nismo dokazali postojanje prvo i njegovo jedinstvo posredstvom same egzistencije. Nismo dokazali gledajući njegova stvorenja i njegova djela, iako oni dokazuju postojanje Njega. Međutim, ovaj dokaz čvršći je i uzvišeniji, jer u njemu sagledasmo stanje egzistencije, pa sama egzistencija svjedoči i svemu drugom što postoji. I na to ukazuje Kur’an kad veli: ‘Mi ćemo im pružiti dokaze u prostranstvima svemirskim a i u njima samima, dok ne bude sasvim jasno da je Kur’an istina’. (*Fusilat*, 53). Ne samo po Kur’anu (50: 16) već i po Novom zavjetu (D. a. 17: 27; Rim: 19–20) svjesni smo Božije blizine pa se samo zato u Kur’anu za Njega i veli da nam je bliži od naše “vratne žile kucavice” (Kur’an, 50: 16).

Conscience – What is it?

Marko P. Đurić

Summary

In this paper, the author speaks about conscience from different perspectives, and then takes conscience as one of the true paths of man towards God. In his opinion, if man appreciates his conscience, he will leave behind his current moral crisis, absorbing him profoundly, both individually and societally.

Key words: God, Qur’an, The New Testament, Luther, Christ, the Holy Spirit, Muhammad p.b.u.h., the Church, Thomas Aquinas, Ibn Sina, authority, morality, subjectivity, objectivity, law, crisis, Islam, Christianity, the Second Vatican Council, remorse, individualism

⁴⁴ Ivan Kozelj: *Savjest put prema Bogu*, str. 69.